

Сергій Капранов

Інтерпретація алхімії у працях М. Еліаде

Частина I. Ранній період (1921-1937)

Тема алхімії є однією з найважливіших у творчості видатного вченого-релігієзнавця, письменника і філософа Мірчі Еліаде (1907–1986). Він звернувся до неї ще у своїй першій юнацькій пробі пера – оповіданні «Як я знайшов філософський камінь» («Cum am găsit piatra filozofală»), опублікованому 1921 р. в часописі «Ziarul științelor populare și al călătoriilor» («Газета популярних наук та подорожей»). Героєм оповідання, молодому науковцеві, з'являється уві сні німецький алхімік, який продав душу Сатані за рецепт філософського каменю. Отруєний газом під час експерименту, герой марить і бачить бійку двох мишей, одна з яких бажає розкрити йому формулу таємничої рідини. Бійка закінчується вибухом, а тоді виникає старець із сяючим обличчям та каже, що для таких занять потрібне чисте сумління, й застерігає не втрачати з поля зору духовний вимір. Коли герой приходить до тями, золото зникає, і залишається шматочок піриту¹.

---

¹ Оповідання було нам недоступне під час написання статті, тому зміст його ми переказуємо за працями: Fomin A.-M. Mircea Eliade. Paradigma unui nou umanism. Teza de doctorat. – Suceava, 2013. – P. 110; Bordaș L.

Майже одразу Еліаде розпочав писати фантастичний роман «Спогади олов'яного солдата» («Memoriile unui soldat de plumb», 1922–1923). У ньому він замислив показати всю природну історію Всесвіту, Землі, а потім й історію людства через пригоди шматочка свинцю (в оригіналі солдатик не олов'яний, а свинцевий). Роман залишився незакінченим². Рукопис було знайдено М. Хандокою 1981 р., розшифровані фрагменти було видано 1996 р. Серед них є епізод, де йдеться про ченця-алхіміка – італійського ченця XV ст. Фра Доменіко, який буцімто продав душу дияволу, щоби дізнатися секрет філософського каменю³. Відтак у творчості Еліаде тісно сплелися теми Космосу, історії, металургії та алхімії.

Образи алхіміків, проте, мали суто літературне походження. Тоді майбутній релігієзнавець, ще не підозрюючи про своє покликання, захоплювався природничими науками, і, як пізніше згадував сам, практично нічого не знав про алхімію⁴. Та незабаром він знайшов в бібліотеці Фундації Карла I «Зібрання давньогрецьких алхіміків» («Collection des anciens alchimistes grecs», 1887–1888) М. Бертло⁵ – чотиритомне видання, що містить тексти грецькою та французькі переклади. Еліаде, безперечно, пощастило. Як пише

Demonismul magic al tânărului Eliade // Eliade M. Isabel și apele diavolului. – București: Jurnalul national, 2014. – P. 19. Пор. зі спогадами автора: Eliade M. Memorii 1907-1960. – București: Humanitas, 2004. – P. 61-62.

2 Eliade M. Op. cit. – P. 70-71.

3 Handoca M. Mircea Eliade – Primele încercări literare // Revista Argeș. Decembrie 2011. http://www.centrul-cultural-pitesti.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=4496%3Arestituiri&catid=402%3Arevista-arges-decembrie-2011&Itemid=104 (26.11.12); Bordaș L. Op. cit. – P. 19. Усе це свідчить, що інтерес до алхімії у Еліаде виник вже тоді, а не у 1925 р., як твердить Й.-П. Куляну (Culianu I. P. Mircea Eliade / Traducere de F. Chirișescu și D. Petrescu. – Iași: Polirom, 2004. – P. 34).

4 Eliade M. Op. cit. – P. 62.

5 Ibid. Марселен Бертло (Marcellin Berthelot, 1827-1907) – видатний французький хімік та історик хімії.

В. Л. Рабинович, «Марселен Бертло був першим, хто широко подивився на алхімію. Багатознання піднесло дослідницький розум Бертло над пласкою рівниною його власної хімічної доктрини. Уважний читач його творів з історії алхімії зможе знайти в них майже все, що можна віднайти в алхімічних текстах»⁶. Саме таким уважним читачем був учень ліцею «Спіру Харет» Мірча Еліаде.

Вже 1925 р. він опублікував свої перші статті з цього предмету – «Алхімія» («Alchimia») та «Пасаж з Зосими» («Pasaj din Zosima») – у ліцейському журналі «Vlăstarul» («Паросток»), та дві статті у тій-таки «Газеті популярних наук та подорожей», де відбувся його літературний дебют⁷. Як зауважує Ана-Марія Фомін, ці статті базувалися на працях М. Бертло та Ф. Гефера⁸. У Зосими, за словами дослідниці, Еліаде привабила віра в єдність матерії та можливості людини її перетворювати, долаючи обмеження природи; він вважав, що існують докази існування реальності, відкритої алхімічними практиками. Юнак прийшов до такого висновку: «Звідси зрозуміло, гадаю, що алхімія не була лишень купою пустопорожніх слів, безумства та невігластва. Маємо досить доказів, що вони (алхіміки – С.К.) були значно скромнішими, ніж було потрібно. Єдина їхня вада полягала в тому, що вони вважали себе за спадкоємців науки стародавньої, аристократичної, езотеричної – і не допускали простолюду до знань»⁹.

Варто уваги, що Еліаде зацікавили й окультні науки, магія, теософія тощо. Перші свідчення цього датуються

---

6 Рабинович В. Л. Алхимия как феномен средневековой культуры. – М.: Наука, 1979. – С. 298.

7 Culianu I. P. Op. cit. – P. 80; Fomin A.-M. Op. cit. – P. 24. За спогадами самого Еліаде, його перші статті з александрійської та середньовічної алхімії вийшли у 1924-1925 pp. (Eliade M. Op. cit. – P. 62).

8 Фердинанд Гефер (Ferdinand Höfer, 1811-1878) – французький вчений німецького походження, автор праць з історії хімії та фізики.

9 Fomin A.-M. Op. cit. – P. 24.

тим-таки 1921 роком¹⁰. Зокрема, значний вплив на нього справила тоді антропософія Р. Штайнера¹¹. Зауважмо, що Штайнер, серед усього іншого, приділяв увагу й алхімії¹². У 1926-1928 рр. Еліаде, вже студент факультету філософії та літератури Бухарестського університету, познайомився з ідеями Юліуса Еволи та Артуро Регіні¹³ (й навіть, можливо, почав з ними листуватися¹⁴), а також став постійним читачем їхнього журналу «Ur», де публікувалися й матеріали з алхімії¹⁵ – зокрема, переклади трактатів «De pharmaco catholico»¹⁶ та «Turba philosophorum»¹⁷, стаття П'єтро Неррі

10 Bordaș L. Faptul magic și faptul mistic. Prima întâlnire a lui Eliade cu opera lui Evola. – Режим доступу: https://www.academia.edu/6416341/Faptul_magic_%C8%99i_faptul_mistic._Prima_%C3%AEnt%C3%A2lnire_a_lui_Eliade_cu_opera_lui_Evola_Revista_de_istorie_%C5%9Fi_teorie_literar%C4%83_Bucure%C5%9Fti_XLVIII_nr._1-4_2012_pp._355-400_ – P. 2. Опубліковано у: Revista de Istorie și Teorie Literară. – 2012. – VI. – nr. 1-4. – P. 355-400.

11 Рудольф Штайнер (або Штейнер, Rudolf Steiner, 1861-1925) – австрійський філософ-езотерик, дослідник творчості Гете, засновник Вальдорфської школи педагогіки, мистецтва евритмії та біодинамічного підходу в рільництві.

12 Див.: Alchemy: The Evolution of the Mysteries. Selections from the work of Rudolf Steiner. – Forest Row: Sophia Books, 2001. – 112 p. Вплив поглядів Штайнера щодо алхімії на Еліаде потребує окремого дослідження.

13 Артуро Регіні (Arturo Reghini, 1878-1946) – італійський математик, неопіфагорієць, масон, близький до традиціоналізму, один із вчителів Еволи.

14 М. Седжвік вважає, що Еліаде контактував з Регіні, й саме від нього дізнався про вчення Рене Генона (Sedgwick M. Against the Modern World. – NY: Oxford University Press, 2003. – P. 109, 299-300). Про початок листування з Еволю та можливість особистої зустрічі з ним в Італії у квітні 1928 р. див. Bordaș L. Op. cit. – P. 3, 20.

15 Bordaș L. Op. cit. – P. 3, 10.

16 De pharmaco catholico (trad. Tikâipos) // Ur. Introduzione alla magia quale scienza dell'io. Prima serie. – Roma, 1927 (Репринт: Roma: Tilopa, 1980). – P. 204-218.

17 Turba philosophorum // Ur. Introduzione alla magia quale scienza dell'io.

(псевдонім А. Ретіні) «Італійський свинцевий алхімічний кодекс»¹⁸.

На особливу увагу серед публікацій журналу «Ur» заслуговує стаття Еволи «Про мистецтво філософів Гермеса», опублікована під псевдонімом Ea¹⁹. У ній італійський мислитель розглядає алхімію як «духовну науку» (*scienza spirituale*) й категорично заперечує поширену думку, що вона була просто «дитинством» хімії²⁰. Навпаки, сучасна хімія – це продукт «дегенерації» алхімії, «потворна пухлина» на її тілі²¹. Евола цитує думку Генона, що «правдива алхімія є в засаді наукою космологічного порядку, й водночас її можна застосувати й до людського порядку, в силу аналогії між макрокосмом та мікрокосмом; крім того, вона була спеціально створена, маючи на увазі транспозицію в чисто духовну царину, яка надає її настановам символічну цінність та вище значення і робить її однією з найповніших традиційних наук. Те, з чого народилася модерна хімія, жодним чином не є ця алхімія, з котрою вона (хімія – С. К.) не має нічого спільного; це є спотворення, збочення в найточнішому сенсі слова, збочення, спричинене, певне, в середні віки, нерозумінням деяких осіб, котрі, не здатні досягнути справжній сенс символів, сприйняли все буквально і, вважаючи, що йдеться лише про матеріальні операції, кинулися в більш-менш безладне експериментування. Саме вони, кого кваліфіковані алхіміки називали “суфлерами” і “спалювачами вугілля”, є справжніми попередниками сучасної

Seconda serie. – Roma, 1928 (Репринт: Roma: Tilopa, 1980). – P. 239-252, 287, 313-317, 366-378.

18 Un codice plumbeo alchemico italiano (a cura di P. Negri) // Ur. Introduzione alla magia quale scienza dell'io. Prima serie. – Roma, 1927 (Репринт: Roma: Tilopa, 1980). – P. 269-292.

19 Bordaș L. Op. cit. – P. 13 ; Ea. Sull'arte dei filosofi d'Ermite // Ur. Introduzione alla magia quale scienza dell'io. Seconda serie. – Roma, 1928 (Репринт: Roma: Tilopa, 1980). – P. 148-154, 167-176.

20 Ea. Op. cit. – P. 148-149.

21 Ea. Op. cit. – P. 153.

хімії»²². Ми наводимо цю важливу цитату цілком, бо завдяки їй молодий Еліаде міг познайомитися і з поглядами Ґенона на цей предмет. Варто також зазначити, що, згідно з Еволю, алхімічні «субстанції, операції та трансмутації» мають, крім буквального сенсу, ще два – магічний та символіко-ініціатичний, які не суперечать один одному. Алхімія, твердить він, насамперед «мистецтво палінгенезії та магічної реінтеграції»²³, а «алхімічно-герметична традиція – це одна з найчистіших форм, у яких Традиція явлена на Заході»²⁴. Л. Бордаш на підставі аналізу текстів Еліаде приходить до висновку, що у 1926-1928 рр. вплив ідей Ґенона на Еліаде був незначним; статті Еволи мали більше значення, але й тут можна говорити радше про конвергенцію ідей, аніж про вплив: з деякими твердженнями Еволи Еліаде категорично не погоджувався, а інші збігалися з його власними думками, до яких він прийшов незалежно від італійського мислителя²⁵. Проте для нас важливо, що Еліаде був знайомий і з такими поглядами.

Натомість на молодого Еліаде значно вплинув професор Бухарестського університету Нае Йонеску²⁶. Він вважав, що «вся модерна наука походить із подібних фантастичних занять: магії, алхімії, астрології, геомантії тощо»²⁷. На відміну від Еволи, православний філософ Йонеску до магії та окультизму ставився відверто негативно, протиставляючи їм християнську містику. Натомість алхімія, з його погляду, має

22 Цит. за: Ibid. Поп.: Guénon R. La Crise du Monde moderne. – Paris: Gallimard, 1946. – P. 80-81. Зауважмо, що у цей період – до 1930-х рр. – Евола ще не був послідовником Ґенона (див.: Bordaș L. Op. cit. – P. 3; Sedgwick M. Against the Modern World. – NY: Oxford University Press, 2003. – P. 98).

23 Ea. Op. cit. – P. 169.

24 Ibid. – P. 173.

25 Bordaș L. Op. cit. – P. 20, 34.

26 Нае Йонеску (Nae Ionescu, 1890–1940) – румунський філософ, логік та метафізик, засновник та чільний представник *треїризму* (trăirism) – філософського напрямку, близького до “філософії життя”.

27 Цит. за: Bordaș L. Op. cit. – P. 22.

особливий характер: хоча вона й належить до окультизму, але є в ньому «містичною операцією». На відміну від магії, яка є технікою оволодіння реальністю, алхімія є засобом самовдосконалення, свого роду терапією²⁸. Під впливом свого вчителя Еліаде переходить на православні позиції, про що свідчить «Духовний маршрут» – важливий цикл статей, опублікованих 1927 р. в часописі «Cuvîntul»²⁹. У ньому ми теж знаходимо поодинокі згадки про алхімію, наприклад: «Кожен новий досвід дарує нову гімнастику, нову візію й нові цінності. Навіть абсурдний досвід, яким може здаватися алхімія. Або ризикований: магія»³⁰. У вченнях Якова Беме та інших теософів Еліаде знаходить «химерну суміш Євангелії, алхімії та окультизму»³¹. Ці зауваги свідчать, що він не надавав алхімії великого значення у своїх духовних пошуках (тобто як «духовній науці») та ставився до неї неоднозначно. Не вельми високо оцінює Еліаде її й у дипломній роботі з філософії Відродження, захищеній у жовтні 1928 р.: «Алхімія, окультизм, кабала й східна теософія – усі середньовічні підробки та мішанина з александрійських джерел, перекладена сирійцями та арабами, незрозумілі та навмисне затемнені, лютували в ренесансній Італії...»³².

Ще одну згадку про алхімію ми знаходимо у неопублікованій полемічній статті 1928 р., у якій Еліаде ставить собі в заслугу те, що в царині філософії він запровадив «знання *магічного* факту, схопленого у витоках естетичного почуття, у витоках філософії (...), в алхімії,

28 Bordaș L. Op. cit. – P. 25.

29 Bordaș L. Op. cit. – P. 4.

30 Eliade M. Itinerariu spiritual // Eliade M. Profetism românesc. – Vol. I. – București: Roza Vânturilor, 1990. – P. 37.

31 Eliade M. Op. cit. – P. 48.

32 Eliade M. Contribuții la filozofia Renașterii // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerețe, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P. 411.

тантризмі та окультизмі»³³. Опозиція «магічного факту» та «містичного факту», магії та містики, була дуже важливою в той період для Еліаде³⁴. Містику він розумів як «дуалізм і трансценденталізм, досягнення рівноваги духовної економії через точку опертя *зовні*; сенс існування: уподібнення до божественних чеснот та досягнення (стану) людини Божої»³⁵. Магія, натомість – це «монізм, іманентизм, самотворення і творення світу особистим зусиллям, відсутність етичного обов'язку, точка опертя *в самому собі*, ... а сенс існування – як магічне здійснення, актуалізація внутрішніх потенцій та космічних можливостей, дисциплінованих і підпорядкованих праці, що закінчується у ствердженні себе як Бога»³⁶. Таким чином, в інтелектуальному контексті Еліаде магічний шлях уособлював Евола, а містичний – Нае Йонеску. Алхімія у Еліаде, як бачимо з наведених раніше висловлювань, сусідить з магією, хоча й не ототожнена з нею цілком.

Того ж самого 1928 року в часописі «Cuvîntul» Еліаде опублікував статтю «Марселен Бертло та алхімія»³⁷. Цей рік позначив важливий рубіж у житті майбутнього вченого – він отримав ступінь ліценціата в університеті й вирушив до Індії вивчати йогу. Таким чином, цю статтю можна розглядати як підсумок першого періоду вивчення алхімії. Як зрозуміло з назви, стаття присвячена Бертло – вченому-позитивісту, який вважав алхімію перехідним ступенем між стародавньою релігією та сучасною наукою³⁸,

33 Eliade M. Chemare la ordine // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerete, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P. 392–393.

34 Докладніше див. Bordaș L. Op. cit. – P. 14–16.

35 Eliade M. Cuvinte despre o filozofie // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerete, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P. 212–213. Тут і далі в цитатах курсив автора.

36 Ibid. – P. 213.

37 Eliade M. Marcelin Berthelot și alchimia // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerete, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P. 54–58.

38 Berthelot M. Les Origines de l'alchimie. – Paris: Georges Steinheil, 1885. –

отже, яскравому представнику саме того підходу, який критикували Евола та Генон. Еліаде, натомість, високо оцінює його роль «відкривача шляхів, орієнтатора»: «Поза сумнівом, якщо сьогодні алхімію знають і досліджують, так це завдяки *Марселену Бертло*». У статті стисло викладено його концепцію розвитку алхімії; проте в ній знайшлося місце й для поглядів самого автора.

На самому початку статті Еліаде зазначає, що «алхімія є повчальною не як необхідний проблеск в історії хімії, а як структура, як метод дослідження світу й наділення його цінністю»³⁹. Він стверджує, що алхімія та хімія – це «дві паралельні течії, що походять зі спільної традиції (*єгипетська техніка*), а не дві послідовні фази розвитку однієї й тієї самої науки»⁴⁰. При цьому, однак, «хімія науково-експериментальна походить з фантастичних алхімічних ритуалів, а не з *практичних* рецептів»⁴¹. Таким чином, алхімічний і хімічний підходи «розвиваються паралельно, і все ж таки походять один з одного»⁴². Візія алхіміка «вводить до універсальної динаміки нові елементи – магію примітивного прагматизму. Приймаючи причинність за необхідну та універсальну, алхімік стверджує також, що людина може цю причинність анулювати. Тут постає низка проблем: скасування космічних законів волею алхіміка – лише галюцинація чи реальність? Отже, примітивна магія, роз'яснена певним метафізичним аналізом?»⁴³. Тож «для історії науки алхімія цікава як спроба теоретичної організації знань»⁴⁴. Еліаде розуміє алхімію як історичний

P. VI-VII.

39 Eliade M. Op. cit. – P. 54.

40 Eliade M. Op. cit. – P. 54.

41 Eliade M. Op. cit. – P. 55.

42 Eliade M. Op. cit. – P. 55.

43 Eliade M. Op. cit. – P. 55.

44 Eliade M. Op. cit. – P. 56.

феномен: «алхімія – продукт специфічно *александрійський*, вироблений в атмосфері безладного і плутаного містицизму, взаємопроникнення стилів, алегоризму та відповідностей, занепаду розумової дисципліни, незвичайних і небезпечних бродінь, які вирували в александрійську добу»⁴⁵.

Варта уваги й бібліографія, наведена у статті. Насамперед, у ній згадано не тільки «Зібрання давньогрецьких алхіміків», а й інші праці Бертло з зазначеної теми⁴⁶. Крім того, Еліаде посилається на брошуру Г. З. Петреску «Світанок хімії та алхімія» («Zorile chimiei și alchimia», 1924)⁴⁷, на яку він (Еліаде) свого часу написав критичну рецензію. Також демонструє знайомство з працями Е. фон Ліппмана⁴⁸, А. Мьєлі⁴⁹,

45 Eliade M. Op. cit. – P. 56-57.

46 А саме: «Вступ до вивчення хімії в античності та в Середні віки» («Introduction à l'étude de la chimie, des anciens et du Moyen Âge», 1889); «Хімія в Середні віки» у 3-х т. («La Chimie au Moyen Âge», 1893); та «Походження алхімії» («Les Origines de l'alchimie», 1885).

47 Георгіе З. Петреску (Gheorghe Z. Petrescu, 1874–1954) – лікар та історик медицини, професор Бухарестського університету, засновник цієї дисципліни в Румунії. Син відомого вченого-медика, генерала Захарії Петреску (1841–1901). Див.: Petrescu I. General Prof. Zaharia Petrescu și familia sa // Noema. – 2011. – Vol. X. – P. 561-575. Згадана брошура вийшла в серії наукових записок Румунської академії (Academia Română : Memoriile secțiunii științifice. Seria 3. T. 3. Mem. 2); у каталозі Національної бібліотеки Республіки Молдова, однак, датована 1926 р. (Catalog SIBIMOL // http://cc.sibimol.bnrm.md/opac/bibliographic_view/4201;jsessionid=370D3F89A441AAD6A59DD4CAD2FD7098, 19.01.2019).

48 Едмунд фон Ліппман (Edmund von Lippmann, 1857–1940) – німецький хімік та історик хімії. У загаданій статті Еліаде посилається на його тритомну працю «Походження та поширення алхімії» («Entstehung und Ausbreitung der Alchemie», 1919), яку називає «найкращою, найповнішою й найновішою історією», та на окремі розділи книги «Праці та лекції з історії природничої науки» («Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte der Naturwissenschaft», 1906-1913).

49 Альдо Мьєлі (Aldo Mieli, 1879-1950) – італійський історик науки, ініціатор створення Міжнародної академії історії науки, автор праць з історії науки в Давній Греції та Італії.

Ю. Руски⁵⁰, Е. Голм'ярда⁵¹, тощо. Таким чином, у цей час 21-річний студент Бухарестського університету вже був добре обізнаний з академічними дослідженнями алхімії. Зауважмо, що у статті немає згадок ані про Штайнера й теософію, ані про Еволу та Їєнона.

Як бачимо, Еліаде переважно цікавився західною алхімією та тісно пов'язаною з нею арабською, але згадує й про «надзвичайно цікаву» індійську традицію. З нею він познайомився завдяки двотомній праці Прафулли Чандри Рая⁵² «Історія індійської хімії» («A History of Hindu Chemistry», 1925), примірник якої Еліаде отримав поштою від самого автора⁵³. Варто уваги, що П. Ч. Рай, піонер в дослідженні індійської алхімії, листувався і навіть зустрічався з М. Бертло, який всіляко підтримував свого молодого індійського колегу⁵⁴. З іншого боку, «Історія індійської хімії» стала одним із тих дороговказів, які привели Еліаде до далекої Калькутти.

Таким чином, алхімія цікавила Еліаде в цей час насамперед у контексті *історії науки*, а не *історії релігії*. Ще у березні 1927 рр. він, будучи студентом, писав А. Мьєлі про свої плани створення Інституту історії науки та відповідної бібліотеки, зазначаючи: «ми вже маємо кілька книжок: Бертло та всі Ваші публікації, подаровані нам»⁵⁵. Інтерес до цієї теми виявився

---

50 Юліус Руска (Julius Ruska, 1867-1949) – німецький сходознавець та історик алхімії. Його двотомну працю «Арабські алхіміки» («Arabische Alchemisten», 1924) Еліаде називає «необхідною».

51 Ерік Гольм'ярд (Eric Holmyard, 1891–1959) – англійський історик науки і техніки, дослідник арабської алхімії. Еліаде посилається на його критичну статтю 1923 р. про М. Бертло.

52 Прафулла Чандра Рай (Prafulla Chandra Ray, 1861–1944) – індійський хімік та історик хімії.

53 Eliade M. Memorii 1907-1960. – București: Humanitas, 2004. – P. 62

54 Докладніше див.: Rosu A. Marcelin Berthelot and Indian Alchemy // Ancient Science of Life. – 1986. – Vol. V, No. 4 – P. 247-249.

55 Eliade M. Europa, Asia, America... Corespondență. – București: Humanitas, 1999-2004. Vol. II. – P. 317. Мьєлі позитивно поставився до

і в низці статей 1928 р., як-от «Історія науки у Румунії»⁵⁶, «Інститут історії медицини»⁵⁷, «Сартон та історія науки»⁵⁸ тощо. Наприкінці першої з них, серед іншого, Еліаде пропонує створити в університеті гурток дослідження алхімії, а також видавати журнал з історії науки, до співробітництва у якому пропонує залучити Голм'ярда, Мьелі, фон Ліппмана, П. Ч. Рая тощо. Він нарікає, що праця з алхімії залишилася незавершеною через неможливість публікації (про яку саме працю йдеться, невідомо).

Алхімія була лише одним з багатьох зацікавлень юного Еліаде – поруч із філософією, релігією, етнографією, літературою тощо; проте, як бачимо, він ґрунтовно вивчав цей предмет, причому його інтерес носив академічний, а не езотеричний характер. Його погляди на алхімію істотно відрізнялися від поглядів Еволи та Ґенона. По-перше, алхімію Еліаде розумів не як «найчистішу форму Традиції» та «духовну науку», а як *історичний* феномен, до того ж «абсурдний», вироблений «в атмосфері безладного і плутаного містицизму», а водночас дуже цікавий для дослідника. Він вірив у науково-технічний прогрес, про що свідчить вже саме його захоплення історією науки. По-друге, концепція паралельного розвитку і взаємовпливу алхімії та хімії, яку пропонує Еліаде, відрізняється від ідеї як лінійного прогресу (алхімія як «дитинство» хімії), так і лінійного занепаду (хімія як продукт «дегенерації» алхімії).

Під час перебування в Індії (1928-1931 рр.) Еліаде зосередився на нових інтересах – він вивчав санскрит та

цією ідеї, про що Еліаде повідомив у листі до В. Бологи (Ibid. Vol. I. – P. 72).

56 Eliade M. Istoria științelor în România // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerețe, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P.207-211.

57 Eliade M. Institut de istorie a medicinei // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerețe, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P.285-289.

58 Eliade M. Sarton și istoria științelor // Eliade M. Virilitate și asceză: Scrieri de tinerețe, 1928. – București: Humanitas, 2008. – P.297-300.

бенгалі, індійську філософію та його, захоплено пізнавав нові, незнані світи. У творчості цього періоду про алхімію згадано рідко й побіжно, переважно метафорично. Наприклад, у романі «Ізабель і води диявола» (1929) головний герой нарікає, що його подруга зобразила його у своїй книжці як «одержиму, алхімічну, середньовічну особу»⁵⁹. У «непрямому романі» (фактично, щоденнику) «Будівельний майданчик» («Şantier», 1934) слово «алхімія» вжито для опису емоційного стану⁶⁰. Тим не менш, про «королівське мистецтво» Еліаде не забув: в Індії він зібрав багатий матеріал з цього предмету⁶¹ – зокрема, у бібліотеці Азійського товариства Бенгалії⁶².

Крім того, Еліаде продовжив знайомство з працями Еволи та його журналом «Ur»⁶³, а також прочитав праці Генона «Криза сучасного світу» («La crise du monde moderne», 1927), «Людина та її становлення згідно з ведантою» («L'homme et son devenir selon le Vedānta», 1925), «Езотеризм Данте» («L'Ésotérisme de Dante», 1925), «Цар світу» («Le roi du Monde», 1927)⁶⁴. Головна цитата стосовно алхімії з першої з перелічених книг була, напевне, відома Еліаде зі згаданої вище статті Еволи «Про мистецтво філософів Гермеса», в усіх інших алхімію згадано лише побіжно. Проте знайомство з ними було, безперечно, важливим для формування світогляду молодого інтелектуала.

Частина зібраного в Індії матеріалу з алхімії увійшла до

59 Eliade M. Isabel și apele diavolului. – București: Humanitas, 2004. – P. 40.

60 Eliade M. India. Biblioteca Maharajului. Şantier. – București: Humanitas, 2003. – P. 322.

61 Eliade M. Memorii 1907-1960. – București: Humanitas, 2004. – P. 62.

62 Eliade M. Alchimia asiatica. – București: Humanitas, 2003. – P. 8, 16.

63 Bordaş L. Faptul magic și faptul mistic. Prima întâlnire a lui Eliade cu opera lui Evola – Режим доступу: https://www.academia.edu/6416341/Faptul_magic_%C8%99i_faptul_mistic._Prima_%C3%AEnt%C3%A2lnire_a_lui_Eliade_cu_opera_lui_Evola_Revista_de_istorie_%C5%9Fi_teorie_literar%C4%83_Bucure%C5%9Fti_XLVIII_nr._1-4_2012_pp._355-400_ – P. 14.

64 Ibid. – P. 34; Spineto N. Mircea Eliade and Traditionalism // Aries. – 2001. – Vol. 1, No. 1. – P. 64.

дисертації «Психологія індійської медитації. Студії з йоги», написаної в 1930-1932 рр. і захищеної 1933 р. в Бухарестському університеті, де вони містяться переважно в додатку під назвою «Східні автори про індійську містику та аскезу» («Autorii orientali despre mistica și asceza indiană»)⁶⁵. Перероблена версія дисертації була опублікована у французькому перекладі 1936 р. під назвою «Йога. Есе про витoki індійської містики» («Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne»)⁶⁶. У ньому було додано три нові глави, одна з яких (восьма) була присвячена алхімії.

Крім того, зібраний в Індії матеріал став основою для серії статей під загальною назвою «Нотатки та витяги щодо азійської алхімії» («Note și extrase despre alchimia asiatică») у часописі «Cuvîntul» (1933), а потім – серії під назвою «Азійська алхімія» («Alchimia asiatică») в журналі «Vremea» (1935)⁶⁷. Того ж 1935 р. Еліаде видав ці статті у вигляді невеликої книжки – «Азійська алхімія I: китайська та індійська алхімія» («Alchimia asiatică I: Alchimia chineză și indiană»)⁶⁸. У передмові до неї зазначено, що це – перша частина монографії з азійської алхімії; наступна буде присвячена алхімії вавилонській. Дійсно, 1937 р. вийшла «Вавилонська космологія і алхімія» («Cosmologie și alchimie Babiloneană»)⁶⁹. Було задумано й продовження – зокрема, робота «Алхімічна містика і металургійні технології» («Mistica alchimică și tehnicile metalurgice»)⁷⁰, проте цьому проекту не

65 Eliade M. Psihologia meditației indiene. Studii despre yoga. – S. l.: Editura «Jurnalul literar», 1992. – P. 173-184.

66 Про цей переклад див.: Bordaș L. Yoga între magic și mistic. Reflecție hermeneutică și experiență religioasă la primul Eliade // Studii de istorie a filosofiei românești. – 2016. – Vol. XII. – P. 235-237.

67 Ibid. – P. 237.

68 Eliade M. Memorii 1907-1960. – București: Humanitas, 2004. – P. 62; Culianu I. P. Op. cit. – P. 49.

69 Ми користувалися виданням, у якому об'єднані обидві зазначені праці: Eliade M. Alchimia asiatică. – București: Humanitas, 2003. – 158 p.

70 Ibid. – P. 148.

судилося здійснитися. Для ознайомлення іноземних читачів коротке резюме «Азійської алхімії I» було надруковано 1935 р. в паризькому журналі «Archeion», органі Міжнародної академії історії науки⁷¹; частина «Вавилонської космології...» з виправленнями та доповненнями була опублікована англійською в першому випуску журналу «Zalmoxis» (1938), а згодом видана окремою брошурою під заголовком «Металурґія, магія і алхімія» («Metallurgy, Magic and Alchemy»)⁷². Розгляньмо стисло основні положення двох зазначених праць.

Сама назва першої з них «Азійська алхімія I: китайська та індійська алхімія» свідчить про кардинальну зміну в інтересі Еліаде до цього предмету – поворот на Схід. Як зазначено на початку роботи, вона стосується лише «азійської алхімії у власному сенсі слова, а саме, за виключенням арабської хімії, яка лише продовжує александрійську»⁷³. Праця складається з трьох глав, дві з яких присвячено Китаю, а одну, останню – Індії. Книжку, за свідченням автора, задумано як початок серії досліджень «з фізики та природничих наук Сходу». Він ставить на меті з'ясувати, в чому полягає «специфічна структура того, що називається східною “наукою”»⁷⁴. Вибір алхімії не є випадковим, адже вона лежить на межі науки та містики, а «простежити історію прихованого конфлікту між експериментом «містичним» і експериментом «науковим» означає досягнути весь хід трансформацій, що призвели до народження сучасного світу»⁷⁵.

У цій роботі Еліаде, розвиваючи далі ідеї своїх юнацьких розвідок, прагне спростувати два стереотипи: по-перше, ніби

---

71 Ibid. – P. 32.

72 Сухачев Н. Л. Феномен духа и космос Мирчи Элиаде // Элиаде М. Азиатская алхимия. Сборник эссе // Пер. с рум., фр., англ. – М.: Янус-К, 1998. – С. 28; Culianu I. P. Op. cit. – P. 80.

73 Eliade M. Op. cit. – P. 9.

74 Ibid. – P. 7.

75 Ibid.

мотивацією роботи алхіміків було прагнення до збагачення; по-друге, і це головне, ніби алхімія є донауковим етапом розвитку хімії. Вони, вважає вчений, спотворюють наше сприйняття предмета: ми звертаємо увагу на те, що для самих алхіміків було другорядним, і не беремо до уваги головне. Для правильного розуміння слід враховувати контекст культури: «Неможливо зрозуміти нічого з китайській алхімії, якщо не брати до уваги всю систему мислення, яка залишається “космічною” і емблематичною навіть тоді, коли її застосовують до реалій, підвладних чуттям»⁷⁶.

Еліаде приходить до висновку, що як китайська, так і індійська алхімія “належить до духовних, а не до наукових технік”⁷⁷. Він стверджує: «Алхімія була і залишилася духовною технікою, за допомогою якої людина засвоювала нормативні чесноти Життя і шукала безсмертя. “Еліксир життя” є ніщо інше, як Безсмертя, мета всіх містичних технік всіх часів і країн. Алхімік, шукаючи “еліксир”, значно ближче до містика – який шукає шлях до безсмертя – ніж до науковця»⁷⁸. Одним з аргументів є вимоги духовного характеру, що пред’являються до алхіміків у традиційних культурах Сходу – «аскетичні і ритуальні прелімінарії, яких повинен був дотримуватися алхімік»⁷⁹. Золото є головною складовою еліксиру, який дає водночас вічне життя і духовну досконалість: «Він (китайський алхімік – С.К.) шукає золото не для збагачення. Не потрібно йому і великої кількості цього металу. Він задовольняється кількома крихтами – щоби зробити з них “еліксир”, рідину, засвоївши яку, можна здобути безсмертя»⁸⁰. Те ж саме в Індії: «Золото приймають всередину, і індійські алхіміки дають зрозуміти – хоч і не так ясно, як китайські – яку сакральну

76 Ibid. – Р. 20.

77 Ibid. – Р. 21 (про китайську алхімію); Р. 37, 55 (про індійську алхімію).

78 Ibid. – Р. 21.

79 Ibid. – Р. 28.

80 Ibid. – Р. 12.

чесноту людина засвоює разом із цим шляхетним металом»⁸¹. Еліаде підкреслює символічну природу алхімічного процесу, тому він розглядає вкупі з китайською алхімією практики носіння на тілі або покладання в могилу золота або нефриту як символів початку *ян*: «Золото, нефрит та інші речовини, багаті на *ян*, не тільки дарували людині, яка їх носила (або засвоювала з їжею), довге життя і відмінне здоров'я. Вони їй допомагали увійти в гармонію з самим Принципом, емблемою якого вони були, “залагодити стосунки” з цілим Космосом, й органічно досягти того, щоби життя протікало досконало, у безпосередній відповідності нормам»⁸².

Ще одна важлива ідея роботи – паралельне існування в Китаї та Індії двох дисциплін, а саме справжньої духовної алхімії та прагматичної «передхімії» (*prechimie*). Ця ідея в загальному вигляді була висловлена ще в статті 1928 року про Марселена Бертло. «Хімія не народжується з алхімії, – пише Еліаде. – Хімія існує від початку, окремо, але паралельно, поруч з алхімією. Це дві цілковито відмінні ментальні структури. (...) Алхімія є частиною певної духовної функції: досягти безсмертя або свободи (бо це є те ж саме) будь-якими засобами. Хімія – дещо зовсім інше. Це техніка пізнання й оволодіння субстанціальним, фізико-хімічним світом»⁸³. Перша дисципліна «шукає “трансмутації” душі, вічного життя і, отже, духовної свободи. Друга ... займається розробкою медичних або виробничих рецептів. Перша є метафізичною технікою, друга – технікою прагматичною»⁸⁴. В Індії перша називається *расаяна*, друга не має спеціальної назви⁸⁵. У Китаї немає такого жорсткого розділення, проте також розрізняють чисто духовну техніку – «езотеричну» алхімію *ней дань* (інакше

81 Ibid. – P. 56.

82 Ibid. – P. 14.

83 Ibid. – P. 56.

84 Ibid. – P. 60.

85 Ibid. – P. 59.

сянь дань «еліксир безсмертних», шень дань «божественний еліксир») та «екзотеричну» алхімію вай дань з прагматичними тенденціями (лянь дань «еліксир трансмутації», цзінь дань «золотий еліксир»)»⁸⁶.

У чому ж причина паралельного існування двох «хімічних» дисциплін? Еліаде пропонує три можливі відповіді на це питання. Перша полягає в тому, що ці дисципліни мають різне походження. Справжня, духовна алхімія – завжди автохтонний витвір: «Концепція алхімії як містичної техніки належить Індії, це творіння індійського духу, як і духу китайського»⁸⁷; «езотерична» алхімія *ней дань* «має коріння в самому духовному житті китайського народу»⁸⁸. Передхімія, навпаки, схильна до зовнішніх впливів, можливо, навіть привнесена ззовні – через Іран або арабами⁸⁹. Друга гіпотеза пов'язана з відмінностями всередині культури: «Можливо, вони відповідали двом різним ментальним структурам: одній містичній, трансцендентній (з корінням у доісторичному Китаї), другій світській і природничій»⁹⁰. Третя гіпотеза полягає в тому, що передхімія може виникнути внаслідок профанації справжньої алхімії – «втрати традиційного, «містичного» наповнення поняття «алхімія»: «Щойно був втрачений первісний сенс алхімічних операцій ... у цих операцій з'явилася нова логіка й нові засади»⁹¹.

«Вавилонська космологія і алхімія» задумана, згідно зі словами самого Еліаде, «як попередній розділ ширшої

---

86 Ibid. – Р. 31-32. Ієрогліфічне написання термінів відповідно: 内丹, 仙丹, 神丹; 外丹, 煉丹, 金丹. У сучасному китаєзнавстві терміни *вай дань* 外丹 і *ней дань* 内丹 зазвичай перекладають як «зовнішня алхімія» та «внутрішня алхімія» відповідно.

87 Ibid. – Р. 60.

88 Ibid. – Р. 32.

89 Ibid. – Р. 35, 60.

90 Ibid. – Р. 36.

91 Ibid. – Р. 55.

праці, присвяченої розумовому розвитку людства»⁹². Він навіть наводить назву цієї запланованої праці: «Символи, міфи, культури» («Symbole, Mythe, Culture»). Не дивно, що «Вавилонська космологія...» включає матеріал, який виходить далеко за межі теми, окресленої назвою – зокрема, вона містить цитати з грецьких, арабських та європейських алхімічних текстів. Це не дивно, бо Еліаде писав ще у попередній праці: «Ймовірно, що саме від впливів вавилонської алхімії на Єгипет починається історія європейської алхімії (александрійської, іранської, арабської, середньовічної)»⁹³. У «Вавилонській космології та алхімії» неодноразово повторюється, що алхімія, як і багато інших ідей європейського середньовіччя, «має своє коріння у найдавніших месопотамських інтуїціях»⁹⁴. Щоправда, водночас Еліаде зазначає: «Важко говорити про вавилонське “походження” цих ідей. Вони органічно належать духовним традиціям, що збереглися в багатьох культурах, і мають до певної міри екстраісторичний характер. Їхній прояв – єдине, що пов’язує їх з історичними категоріями»⁹⁵. Тому цілком виправдано звернення до вірувань «примітивних» народів (вперше в його дослідженнях алхімії). Власне «вавилонська алхімія» як така в роботі зводиться до одного невеликого тексту⁹⁶, який викликав 1925 р. полеміку серед фахівців (Роберт Ейслер⁹⁷ висунув у зв’язку з ним гіпотезу про існування алхімії у стародавньому Вавилоні). Строго кажучи, якщо виходити з теоретичних положень самого Еліаде, згаданий текст належить радше до металургійної магії, ніж до алхімії; пізніше вчений змінив свої погляди щодо нього.

92 Ibid. – Р. 68.

93 Ibid. – Р. 7.

94 Ibid. – Р. 128; див. також: Р. 148-149, 155.

95 Ibid. – Р. 149.

96 Див. Ibid. – Р. 135-136.

97 Роберт Ейслер (Robert Eisler, 1882–1949) – австрійський вчений, біблеїст, культуролог.

У «Вавилонській космології і алхімії» Еліаде далі розвиває тему специфіки «східних наук»: «... у неєвропейських культурах можна виявити чимало «наук про природу», які, хоча й фундаментально відмінні від наших сучасних концепцій, мають все-таки свої власні закони зростання, власні критерії цінності тощо. Історик науки повинен їх вивчати й розуміти – звісно, за іншими критеріями, а не за сучасними, – точно так само, як історик мистецтва вивчає й намагається зрозуміти художні твори, створені поза законами грецької скульптури чи то ренесансної перспективи»⁹⁸. Він знову наголошує на необхідності розглядати неєвропейські науки в контексті загального світогляду культури, яка їх породила: «...ми ризикуємо нічого не зрозуміти, якщо не будемо постійно тримати в голові їхню концепцію світу, їхню космологію»⁹⁹. Тому велику частину роботи присвячено детальному аналізу месопотамської космології.

Протенайголовнішевкнизі – новий метод філософії культури, який Еліаде називає «в певному сенсі революційним»¹⁰⁰. Суть його в тому, що «завдяки кожному новому фундаментальному відкриттю людина не лише розширює сферу емпіричного знання й оновлює засоби життя, але й відкриває новий космічний рівень, отримує досвід іншого порядку реальності». Внаслідок цього відбувається «ментальний стрибок»: «Інакше кажучи, металургія, як і рільництво тощо, провокує ментальні синтези, котрі радикально змінюють умови існування людини, змінюючи її образ Космосу (...) Завдяки, наприклад, “присутності” металів поруч з людиною, вона відкриває магічний засіб встановити відповідності з “металічними небесами” або з “черевом землі”, де “виросли” руди»¹⁰¹. Далі Еліаде роз’яснює: «І ця сакральність завдячує, як ми бачили,

98 Ibid. – Р. 74.

99 Ibid. – Р. 75.

100 Ibid. – Р. 64.

101 Ibid. – Р. 68-69.

факту, що метали не складають частину “профанних даних” людської екзистенції, але приходять з позаземних зон. Чи їх посидало Небо, чи їх було вирвано з підземного черева – метали завжди приходили з “інших місць”. Первісна логіка й логіка архаїчних культур тут виявляє свою послідовність. Усе, що не належить людині від природи, все, що не знаходиться поблизу неї, все, що не належить до “адамічних умов існування”, є таємничим, священним чи демонічним, бо змінює людську природу»¹⁰².

Тому Еліаде звертається до аналізу комплексу вірувань і міфів, пов’язаних із металами та обробкою їх. Основні складові цього комплексу такі: небесна символіка метеоритного заліза; сакральна природа металу і металургії; уявлення про метали як про живі істоти, які народжуються, зростають і вмирають; про наявність у металів і мінералів статі; про руди як ембріони металів, що перебувають в утробі Матері Землі; про видобуток і виплавку металу як про «гінекологічні» операції – вилучення ембріона і штучного прискорення його дозрівання. В алхімії Еліаде бачить подальший розвиток цих уявлень: «Трансмутація металів, яка стає в певний момент базовою ідеєю алхімії, спирається на цю віру, що будь-який метал може бути доведений до найвищої досконалості матерії, перетворюючись на Золото»¹⁰³. Такий підхід є новим і важливим кроком у розвитку думки вченого: у попередній книзі він хоч і згадує про сакральність металургії, проте не надає їй великого значення – у Китаї відкриття металургії було, на думку дослідника, одним із чинників, що сприяли розвитку алхімії, а щодо Індії можна лише здогадуватися про зв’язок між містикою та металургією – остання пов’язана радше з передхімією¹⁰⁴.

Остання глава «Вавилонської космології...» присвячена

102 Ibid. – Р. 109.

103 Ibid. – Р. 149.

104 Ibid. – Р. 23, 59.

спільним рисам алхімії та містики. «“Хімічна” операція може мати лабораторне значення, але вона завжди має щонайменш одне символічне значення (містичне чи метафізичне)». Саме воно, вважає Еліаде, «єдине, що цікавило алхіміка»¹⁰⁵. Еліаде підкреслює: «Алхімік, стежачи за “вдосконаленням” металу, його “трансформацією” в золото, фактично стежив за власним вдосконаленням»¹⁰⁶. «Звичайні метали, – роз’яснює він, – уподібнюються до “незнаючої душі” (...), а золото ототожнюється з “цілковито вільною душею”. Замість того, щоб працювати над власним тілом (за допомогою аскетичних вправ) і “свідомістю” (за допомогою йогічних практик концентрації, медитації тощо), східний алхімік працює з металами, проектує свої людські умови за межі себе, створюючи для себе “нечисте містичне тіло” зі звичайних металів, яке намагається “очистити”»¹⁰⁷. Основою для цього служить «гомологія макрокосму та мікрокосму (людського тіла)». Аналоги такої «екстравертованої проекції» Еліаде знаходить у літургії, релігійній іконографії тощо¹⁰⁸. При цьому «духовна досконалість досягається тією мірою, наскільки той, що оперує ними (зовнішніми об’єктами – С. К.) “засвоїв” містичний сенс цих об’єктів, тобто “ототожнив” себе з ними»¹⁰⁹. Далі Еліаде зазначає: «Європейська ж традиція майже до наших часів зберегла стародавню ідею, що алхімік не лише сам може досягти досконалості за допомогою “трансмутації” металів, але й водночас може перевершити природу в тому сенсі, що він спроможний прискорити зростання всіх речей»¹¹⁰.

Цікавим для нас є питання про рецепцію інтегрального традиціоналізму в алхімічній діалогії Еліаде 1930-х років, адже

105 Ibid. – Р. 150.

106 Ibid. – Р. 151.

107 Ibid. – Р. 153.

108 Ibid. – Р. 153-154.

109 Ibid. – Р. 154.

110 Ibid. – Р. 154-155.

написання її припадає на період, коли молодий дослідник виявляв найбільший інтерес до цього напрямку думки¹¹¹. Ані Еволю, ані Ґенона Еліаде не згадує в жодній з двох розглянутих праць. Це не можна пояснити побоюванням порушити межі академічного дискурсу, бо в інших публікаціях того ж періоду румунський вчений на них посилається – зокрема, у статтях 1937 р. «Фольклор як інструмент пізнання» («Folclorul ca instrument de cunoaștere») та «Ананда Кумарасвами» («Ananda Coomaraswamy»), а також книзі «Коментарі до легенди про майстра Маноле», написаній у 1936-1937 рр., але виданій лише 1943 р.¹¹². Зауважмо, що на цю книгу Еліаде посилається неодноразово у «Вавилонській космології та алхімії», а у передмові до самих «Коментарів...» радить читати ці дві книги разом з кількома іншими своїми працями¹¹³. Схоже, Еліаде просто не вважав доробок Еволи та Ґенона важливим для себе саме в царині студій алхімії.

Можна помітити окремі моменти, де думка Еліаде перегукується з Ґеноном та Еволю. Наприклад, румунський вчений називає алхімію «духовною технікою» (у Еволи, як ми знаємо, вона є «духовною наукою»). Проте для Еліаде слово «духовний» у цьому контексті є синонімом «містичного» (і навіть «магічного»); Ґенон (як і Евола), натомість, ставиться до містики радше негативно, протиставляючи її ініціації¹¹⁴,

111 Spinetto N. Op. cit. – P. 64-66.

112 Eliade M. Insula lui Euthanasius. – București: Humanitas, 2003. – P. 29, 242, 247; Eliade M. Meșterul Manole. Studii de ehtologie și mitologie: antologie. – Cluj-Napoca: Eikon, 2008. – P. 138. Зауважмо, що стаття «Ананда Кумарасвами» цілком присвячена відомому традиціоналісту, послідовнику Ґенона.

113 Eliade M. Alchimia asiatică. – București: Humanitas, 2003. – P. 68, 112, 115, 121; Eliade M. Meșterul Manole. Studii de ehtologie și mitologie: antologie. – Cluj-Napoca: Eikon, 2008. – P. 138.

114 Guénon R. Aperçus sur l'Initiation. – Paris: Les Éditions traditionnelles, 1946. – P. 13-18; Evola J. La Tradizione Ermetica : Nei suoi simboli, nella sua dottrina e nella sua "Arte Regia". – Roma: Edizioni Mediterannee, 2006. – P. 24.

а в румунського вченого такого протиставлення немає. Далі, Еліаде, як і Генон, говорить про виникнення хімії внаслідок профанації алхімії, втрати її традиційного сенсу. Проте у румунського дослідника це лише одне з припущень, а у Генона – категоричне твердження. Натале Спінето, посиляючись на дослідження Паоли Пізі, вказує на можливе запозичення у традиціоналістів ідеї природи як органічного цілого, різні рівні якого пов'язані системою відповідностей, а також теми центру світу та небесних взірців для земних будівель у «Вавилонській космології та алхімії». Проте, як слушно вказує італійський дослідник, можливі інші джерела цих ідей¹¹⁵. Зазначмо, по-перше, що згадані ідеї не стосуються алхімії як такої, а лише її світоглядного контексту; по-друге, Еліаде не стверджує, що космос дійсно так влаштований – він лише описує світогляд культур стародавнього Сходу (між іншим, посиляючись на першоджерела та праці дослідників). Врешті, на відміну від Генона та Еволи, Еліаде говорить про *окремі традиції* (китайську, індійську, арабську тощо), але не про *єдину Традицію*¹¹⁶. Головна відмінність, проте, полягає у поглядах на історію алхімії та історію культури загалом. Для Генона й Еволи алхімія, як і будь-яка сакральна наука, є складовою частиною єдиної Традиції, котра має надлюдське походження. Натомість для Еліаде алхімія – результат ментального синтезу, спричиненого винаходом нової технології, металургії. Отже, технічний прогрес може позитивно впливати на духовний розвиток¹¹⁷: кожне нове фундаментальне відкриття розкриває нові космічні рівні – цю концепцію Еліаде вважає своїм головним, революційним досягненням. А вона суперечить традиціоналістському

---

115 Spineto N. Op. cit. – P. 66-67.

116 Spineto N. Op. cit. – P. 69.

117 Не завжди: наприклад, «ментальна революція» Ренесансу мала в цьому плані радше негативне значення (Eliade M. *Alchimia asiatică*. – București: Humanitas, 2003. – P. 125-127).

погляду на історію, як слушно зауважив Н. Спінето¹¹⁸.

Отже, як бачимо, у працях 1930-х років Еліаде, розвиваючи свої попередні ідеї, виходить на якісно новий рівень осмислення алхімії. Не полишаючи теренів історії науки (проблема «східних» наук), він розширює обрії свого дослідження й переходить до філософії культури (зауважмо – *культури*, а не *релігії*). Крім того, він переносить увагу на Схід (Китай, Індія, Месопотамія), ще й залучає матеріали архаїчних культур Азії, Африки, Америки. Він розробляє новий підхід, в основі якого лежить концепція впливу фундаментальних технологічних відкриттів на розвиток світогляду, і завдяки цьому відкриває зв'язок алхімії з магічними та сакральними аспектами металургії. Ідея паралельного існування алхімії та передхімії, сформульована наприкінці 1920-х років, отримує подальший розвиток; на її основі складається нове бачення загальної історії алхімії: духовна (містична) алхімія виникає незалежно в різних культурах (принаймні в Китаї, Індії та Месопотамії), а передхімія може зазнавати впливів і запозичуватися; західна алхімія має до певної міри давньосхідне походження. Опозиція «магія – містика» у цих працях втрачає своє значення, поступаючись місцем протиставленням «сакральне – профанне» та «духовне – наукове». Усе це відкривало нові можливості для переосмислення феномену алхімії.

---

118 Spineto N. Op. cit. – P. 70-71.